

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LIV/2

НОВИ САД
2011

Стана Ристић

ГЛАГОЛИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ПОСТЕПЕНОСТИ*

У раду су, на примерима шестотомног Речника Матице српске, показане опште семантичко-граматичке карактеристике глагола са значењем постепености, као и најосновније разлике између ове групе и учесталих глагола.

Кључне речи: глаголи са значењем постепености, семантичке карактеристике, граматичке карактеристике, српски језик.

With examples from the six-volume *Dictionary of the Matica srpska*, this paper presents the general semantic-grammatical characteristics of verbs with the meaning of gradualness, as well as the most basic differences between this group and iterative verbs.

Key words: verbs with the meaning of gradualness, semantic characteristics, grammatical characteristics, Serbian language.

1. У раду ће бити представљени глаголи у чијем се значењу реализује смисао постепености, било у виду компонента као инхерентно својство њихове семантичке структуре, било у виду потенцијалних компонента чију реализацију у употреби сигнализирају друге језичке јединице, најчешће глаголске одредбе, затим глаголски вид, глаголско време и множина актанта у позицији субјекта или објекта.

1.1. У досадашњој сербокроатистичкој граматичкој литератури у класификацији глагола само се у Приручној граматичкој издваја семантичка група глагола са значењем / смислом постепености, и то према начину вршења и количини глаголске радње. У разликовању глагола према начину радње у овој граматичкој узимају се у обзир односи према објекту, субјекту и према радњама других глагола сродног значења (Приручна граматика 1979: 146–147).

1.2. Глаголи са значењем постепености издвојени су у групу пантивних глагола, који „изричу радњу која се врши постепено, а резултат радње види се у свакој њеној фази: гради кућу – *саградио је шрећину, њоловину, сву кућу*” (Приручна граматика 1979: 146). Они су као подгрупа глагола, у групи глагола, супротстављени тзв. тотивним глаголима који означавају

---

* Рад је настао у оквиру пројекта Института за српски језик САНУ *Лингвистичка исцртавања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (178009), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

радњу која обухвата предмет у целини, тако да нису видљиви резултати појединих фаза: „*кухайти* млијеко – *скухао* је млијеко” (а као такви наводе се и *викнути*, *излечити*, *пожухејти*, *ишубајти* и др.). У исту групу глагола сврстани су и инкоативни и финитни глаголи који чине опозицију на основу критеријума почетка / завршетка радње, типа: *поћи*, *полазити*, *полејтејти*, *полејайти*, *почејти*, *почињајти* односно: *доградити*, *дограђивајти*, *доисајти*, *доисивајти*, *дојунити*, *дојуњавајти* (Приручна ГРАМАТИКА 1979: 146).

1.3. У издвајању подгрупа глагола у оквиру ове групе узимају се у обзир различити критеријуми и елементи глаголске радње, при чему се препознаје заједничка компонента времена у смислу: фазности, нефазности (целовитости) односно почетка и завршетка радње. Исти временски семантички критеријуми имају значајног удела и у класификација глагола на групе и подгрупе у оквиру глаголског вида, при чему се преплићу са граматичким / морфолошким критеријумима према којима се, иначе, издвајају и опонирају групе и подгрупе глагола свршеног (перфективног) и несвршеног (имперфективног) вида.

1.4. Осим временске компоненте фазности, као начина остваривања радње, процеса, до других типова компоненти, карактеристичних за значење постепености код глагола, дошло се преко творбе речи. Тако је И. Клајн, разматрајући поједине типове префиксације глагола односно значења одређених префикса, у случајевима који не спадају у чисту перфективизацију, истакао и значења сукцесивности, дистрибутивности, кумулативности, као и друга значења условљена множином објекта односно субјеката (КЛАЈН 2002: 265–267).

1.5. Истраживање глагола са значењем постепености има за циљ следеће: 1) да се утврде семантичко-граматичке карактеристике глагола са значењем постепености и 2) да се утврди могућност разграничења ове семантичке групе глагола од глагола који се на основу истих временских критеријума издвајају у оквиру глаголског вида, а пре свега од учесталих глагола, са којима се у многим случајевима преклапају.¹

2. Примери за истраживање узети су из шестотомног Речника МС, из кога је издвојено око 40 глагола различитог нормативног статуса, у чијој дефиницији је употребљен прилог *посијејено*. Од оних који припадају стандарду, то су несвр. глаголи, са значењем процеса: *дозоревати*, *понесијајати*, *поискуљати* (се), *паложити* (се), *крзати* се, *кујити* (се), *мируцајти*, *којнејти*, *кајати* (9) и са значењем радње: *сијати*, *злодајти* (2); затим свршени глаголи, са значењем процеса: *одумрејти*, *појримајти*, *сјиснујти* (се), *искојнејти*, *исјаријти* (се), *исхлайити*, *оцедијти* (се), *исцедијти* (се), *презорети* (9) и са значењем радње: *пожубити*, *положити*, *пољачкајти* (се), *поснимајти*, *пробијти* (се), *разићи* се, *сбрајти* (се), *скујити* (се), *исисајти* (9). Као што се види, то су углавном глаголи процеса, а затим радње, код којих преовлађује свршени над несвршеним видом. Тако да је од укупног броја 18

¹ Преклапање се најчешће дешава код тзв. „дистрибутивних глагола” чији се садржај реализује са више објеката односно субјеката (Приручна ГРАМАТИКА 1979: 147).

глагола са свршеним видом, само 11 глагола са несвршеним видом и два двовидска глагола.

2.1. Овај списак глагола са значењем постепености може се допунити списком који је добијен у истраживању прилога *йосџейено* (Ристић 2009: 69–84). То су следећи глаголи: несвршени, са значењем процеса: *смањивајџи се, рецавајџи, ѓубијџи, йресџајџи, сџишцавајџи се, йрејџварајџи (се), йојџијџи се, йалијџи (се), расџламсавајџи се, смањивајџи се, настајајџи, ојорављајџи се, ѓубијџи, навикавајџи се, ојушџајџи се, ојџварајџи се, издавајџи се, сџиварајџи се, рађајџи се, йосџајајџи, йовлачијџи се, одвајајџи* (23); са значењем радње: *йреузимајџи, улазијџи, радијџи, јесџи, врџијџи (нешџио), освајајџи, ѓребуцакајџи* (6); са значењем збивања: *йеђи, бивајџи* (2) и стања: *досадијџи*; затим свршени, са значењем процеса: *йосџајџи, йресџајџи, расџавијџи се, укинујџи, йовеђајџи* (5); са значењем радње: *йовуђи, украсџи, сџишџи, дођи* (4) и са значењем збивања: *десџијџи се*.

Бројчани показатељи односа глаголе уз које је употребљен прилог *йосџейено* према виду су другачији. Код ових глагола, добијених из корпуса нових речи, бројчано су знатно доминантнији несвршени глаголи (укупно 32), тако да је мање од 1/3 глагола свршеног вида (укупно 10). По значењу, у наведеном истраживању прилога *йосџейено*, најбројнији су, такође, били глаголи процеса, малобројнији су били глаголи радње, а само појединачни примери глагола збивања, и стања.²

2.2. Без обзира на неслагање бројчаних података, на основу прегледа грађе, запажено је да је значење постепености карактеристично за глаголе несвршеног вида са значењем процеса, ређе радње и да код глагола процеса преовлађују несвршени глаголи, а код глагола радње свршени.

3. Значење постепености, како је показало истраживање прилога *йосџейено* (Ристић 2009: 69–84), садржи смисао успореног темпа са компонентом континуираности и са компонентама дистрибутивности, партитивности и сукцесивности у реализацији процеса, радње, стања. Тако се значење постепености, са свим наведеним компонентама, јавља као својство инхерентно глаголској радњи, на основу чега је супротстављено значењу убрзаног темпа (исказано нпр. прилогом *нађло*), па се у значењу постепености, као потенцијалне, могу јављати и компоненте количине и интензитета, и то као „неодређене, узелне количине партитивно-дистрибутивног типа” (исп. Пипер 2005: 840–842, 873).

3.1. Семантичку валентност глагола са значењем постепености попуњава „сложена ситуација”. По Ј. Апрессјану (Апрессян 2006), сложена ситуација се схвата по томе што у њој суделује више од једног (множина) учесника (делова) или по томе што се описани догађај не дешава истовремено него рашчлањено на низ фаза. У оба случаја, сложена ситуација се рашчлањује на више простих ситуација, при чему се реализују две могућности: 1) рашчлањивање на равномерне или неједнаке одреске времена одвијања процеса,

² Истакнуте бројчане разлике могу бити пре последица некритеријално узорковане грађе у оба случаја, или лексикографске непрецизности, кад су у питању подаци из Речника МС.

радње у смислу сукцесивног поретка³ и 2) дистрибутивно рашчлањавање множине на поједине учеснике ситуације или целине на поједине делове обухваћене ситуацијом. Уколико ситуацију није могуће рашчланити на више простих у било ком наведеном смислу, значење постепености се не може реализовати, што се може проверити тестом употребе прилога *йосџейено* уз дати глагол: *Дете је постепено врисуло, *Петар постепено скочи са столице (исп. АПРЕСЈАН 2006: 120–121).

3.2. Квантификаторско значење постепености, како је већ утврђено (Ристић: 2009: 72–73), заснива се на категоријалном смислу квалитета и количине који, према Н. Шведовој (ШВЕДОВА 1998), представљају полазне, изворне смислове („исходные смыслы”), реализоване само у заменичком систему заменицама *како, колико*. Значење постепености код глагола, као и значење учесталости, реализује се у оба смисаона поља, што их приближава језичкој смисаоној категорији градуелности,⁴ што ће се показати у коментарима примера из грађе. У значењу градуелних речи, смисао количине реализује се у виду четири категорије: 1) количине *коџа*; 2) количине *чеџа* (предмета, ствари); 3) количине *чеџа* (радње, стања, ситуације) и 4) количине *чеџа* (процеса који протиче у времену) (исп. ШВЕДОВА 1998, 7–36; КРЕЧМЕР 2002, 29–39),⁵ док се смисао постепености реализује у виду категорија 1, 2 и 4, а смисао учесталости у виду категорија 1, 2 и 3.

3.3. Тако је, осим множине учесника ситуације, за глаголску постепеност карактеристична множина (вишефазност) процеса, радње а за учесталост множина (вишекратност) радње, процеса. За разлику од глагола постепености, чије је значење вишефазности засновано на континуираној сукцесивности, што се може интерпретирати прилозима *йосџейено* и *йосџујино*, значење вишекратности код учесталих глагола засновано је на испрекиданости и поновљености (више пута, неодређен број пута) радње, процеса, што се може интерпретирати прилозима и прилошким одредбама *чесџо, йовремено, више / неколико йуџа*.⁶ Временске компоненте фазности у значењу постепености условљавају локализацију по хоризонтали, „испред”, „иза”, „од”, „до”, као код категорија темпоралности и аспектуалности, а квантитативне компоненте локализацију по вертикали, типа „изнад”, „испод”, као код градуелности,⁷ што ово значење с једне стране повезује са глаголским видом и временом, а са друге са категоријом градуелности, а што ће се показати у коментарима уз поједине примере.

³ Утврђено је да говорник оцењује те одреске као мање или више значајне за реализацију ситуације (Апресјан 2006: 120).

⁴ Појам градуелности овде се узима у ужем смислу, као апстрактна језичка смисаона категорија. О језичком степеновању у светлу теорије семантичких локализација у граматици и у речнику, и о ситуативном оквиру семантике степеновања в. ПИПЕР 2002а: 59–78, а о принципу градуелности у лексикографском опису, заснованом на Апресјановом принципу пропорционалног фокусирања у речнику, в. ПИПЕР 2002: 133–139.

⁵ О повезаности категорије квалификације и квантификације на различите начине, а највише преко категорије градуелности, в. ПИПЕР 2005: 830.

⁶ Опште карактеристике учесталих глагола наведене су према СТЕВАНОВИЋ 1974: 534–535 и ПРИРУЧНА ГРАМАТИКА: 177.

⁷ Истакнуте карактеристике наведених категорија дао је П. ПИПЕР (2005: 848).

3.4. Својство рашчлањивости, дистрибутивности и сукцесивности представља инхерентно својство сложене ситуације, која се, зависно од комуникативног циља, може реализовати у виду предикатског садржаја и/или у виду садржаја предикативних аргумената.

4. Бројни граматичко-семантички услови реализације значења постепености код глагола могу бити представљени као варијанте основних типова условљених општим граматичким глаголским и именским категоријама: несвршености и свршености односно множине и једнине, као и категоријалним глаголским значењима процеса и радње.

За издвајање основних типова узети су семантички критеријуми, у оквиру којих је показано варирање по наведеним граматичким категоријама.

4.1. Глаголи процеса

+ несвршеност̄ + вишефазност̄ процеса + резултативност̄ + једнина / множина субјеката + њојава (+ хумано + ајсирактивно)
(РМС 1) ДОГОРЕВАТИ ... несврш. и уч. њрема доџорети; фиг. њосиџено се џасиџи, умраџи.

(1) [Грофица] је доџориџвала и угаснула је њоџиџи лучи. Нех.

(2) Турска царевина је доџоревала у џихџој џрозниџи. Андр. И.

У првом случају значење постепености преклапа се са значењем учесталости, што се може илустровати примером: *Вайџра је доџоревала* односно *Вайџре су доџоревале*. У другом случају, фигуративног, метафоричног значења, сложена ситуација, која је у основи значења постепености, а исказана основним глаголом несвршеног вида у перфекту, реализује се у виду појединачних, вишефазних секвенци процеса које се одвијају континуирано, узрокујући промене на субјектима исказаним номинативом једнине са обележјем + хумано, + апстрактно. Интензификаторске одредбе *њоџиџи лучи* и *у џихџој џрозниџи*, иако факултативне, на синтаксичком плану сигнализирају значење успореног темпа.

А) + свршеност̄ + једнократност̄ процеса + једнина субјекта (+ аорист̄ + одредба)
(РМС 4) ОДУМРЕТИ ... сврш. 1. а. обамреџи, одузеџи се.

(3) Кад чу оно „онај твој карабин”, сељаку *само одумриџе* ноге као да су пред њим усташе главом. Ћоџ.

Б) + свршеност̄ + вишефазност̄ процеса + једнина / множина субјеката; б. фиг. изџубиџи свој значај, своје функције, њосиџено ишчезнуџи.

(4) Она [музика] народна, импровизована... *ће временом* почети... да одумире, као што су *одумрле* гусле као забавни инструмент. Б 1958.

(5) Учи друге да *ће држава одумреџи*. Пол. 1950.

2. а. изумреџи, њомреџи.

Значење процеса, без обзира на глаголски вид, у основи има сложену ситуацију која омогућава реализацију значења постепености, чије се компоненте множине могу укинути употребом одговарајућег модификатора и глаголског времена. У примеру 3, којим се потврђује основно једнократно значење, употребљен је модификатор *само* као сигнал пунктуалности (у значењу ‘одједном’) и глагол у облику аориста, као сигнал једнократности процеса. У примерима 4 и 5, којима се илуструје деривирано значење, нису

реализована ограничења наведеног типа, па примери показују да се сложена ситуација реализује као вишефазност процеса са актантом једнине у позицији субјекта. У првом случају значење постепености може да сигнализира и неки факултативни модификатор, као у пр. 4 одредба *временом*. Значење 2а, које у Речнику није потврђено адекватним примером, реализује значење постепености дистрибутивно-кумулятивног типа 'изумрети, помрети (један по један)': *Многе краљевске лозе до данас су одумрле*.

Множина учесника ситуације код глагола са значењем процеса чини пресупозитивни део тог значења, чије компоненте, како је показано на примеру овог глагола, на синтаксичком нивоу односно у употреби, могу бити укинуте одговарајућим лексичким и граматичким средствима. У том случају глагол не реализује значење постепености него значење пунктуалности и једнократности.

А) + *свршеност* + *множина субјеката* + *дистрибутивност*
(РМС 4) ПОНЕСТАЈАТИ ... СВРШ. И НЕСВРШ. А. (СВРШ.) *несијати један њо један*.

(6) *Сви [су] негдашњи трговци њонесијали. Андр. И.*

Б) + *несвршеност* + *вишефазност процеса* + *партиципалност субјекта*
б. (несврш.) *мало-њомало, њосијено несијати*.

(7) *Већ ми њонесије новаца, а нигде не могах добити службе. М 1867.*

Код овог глагола префикс *њо-* појачава значење постепености исказано основним егзистенцијалним глаголом, уносећи компоненте множине, дистрибутивности, партиципалности, сукцесивности и кумулативности.⁸ У првом случају, префиксом *њо-* извршена перфективизација реализује се и као теличност⁹ исказана перфектом, а значење постепености се реализује употребом дистрибутивне множине и кумулативности, сигнализирани у примеру б општим квантификатором *сав*. У другом случају теличност се укида употребом презента, што је могуће у одређеним граматичко-семантичко условима: употребом актанта у позицији субјекта са обележјем + неживо, + небројиво и увођење компоненте партиципалности. Конструкција се актантом + - живо, + бројиво не би се могла реализовати: **Већ ми понестају пријатељи / новци*.

+ *свршеност* и *несвршеност* + *вишефазност процеса* + *једнина / множина субјеката* (+ *дистрибутивност* + *сукцесивност*)
(РМС 4) ПОПРИМАТИ ... СВРШ. И НЕСВРШ. *њримати, њримати, узети, узимати мало-њомало, њосијено, једно њо једно*.

(8) *Класна борба . . . њојримала је све оштрији вид. Анић. I.*

(9) *Многи [руски племићи] беху већ њојримали пољске обичаје. Глиш.*

Префикс *њо-* уноси компоненте дистрибутивности и сукцесивности у значење основног имперфективизованог глагола *њримати* и условљава процес перфективизације, активирајући његове потенцијалне теличне компо-

⁸ Наведене компоненте, уведене префиксом *њо-*, показују да се значење постепености код глагола, како је већ и истакнуто (в. т. 1.4), реализује и као творбено-семантичка категорија у префиксацији, а типичан префикс са дистрибутивним значењем управо је префикс *њо-*. О семантичком потенцијалу овог префикса в. КЛАЈН 2002: 265–267, а његово значење дистрибутивности запажено је и у СТЕВАНОВИЋ 1975: 440.

⁹ О граматичкој функцији префикса у процесу перфективизације и увођењу значења теличности в. АШИЋ – СТАНОЈЕВИЋ 2008: 218.

ненте, само у случајевима употребе глаголских облика са значењем теличности (аориста и перфекта).¹⁰ И овај случај показује да теличност сама по себи није у нескладу са изражавањем несвршености, и да употреба несвршених глагола овог типа са свршеном интерпретацијом исказује две једнако релевантне информације: а) да се одиграо догађај описан глаголом и б) да његов резултат није актуелан (исп. АШИЋ – СТАНОЈЕВИЋ 2008: 215, нап. 10). У случајевима употребе других облика, префигирани глагол реализује несвршени вид, а префикс *йо-* се јавља као сигнал значења вишефазности и постепености. Спојивост овог глагола са актантом у семантичкој улози пацијенса и функцији субјекта није семантички ограничена.

+ *свршеност* + *вишефазност* *йпроцеса*, *стања* + *йрелазност* + *једнина* / *множина* *објекта*

(РМС 4) ПРЕГОРЕТИ а. *йосйейено*, *с временом смирији се у йодношењу каквоџ йешкоџ зубийка*, *какве несређе*, *жалосји*, *увреде и сл.*, *йрежалији*, *йреболети*.

(10) Новце ћу *йреџорјеји*. Тур.

(11) Повреду части *није моџла йреџорјеји*. Бен.

(12) Пошло је то у рат, *йреџорјело* и кућу, и породицу. Ђој.

Префикс *йре-*, осим перфективизације и транзитивности, у значење основног глагола уноси и компоненте дистрибутивности и кумулативности,¹¹ па глагол *йреџорјеји* и у свом метафоричном значењу реализује значење постепености. Он исказује сложену ситуацију која се реализује у виду множине временских фаза стања, процеса, без обзира на број актанта у позицији објекта.

+ *несвршеност* + *учесталост* + *вишефазност* *йпроцеса*

(РМС 6) УВЕРАВАТИ СЕ 1. *несврш.* и *уч.* *йрема уверији се*. 2. *йосйейено*, *све више йосйајји* *уверен у шйю*, *осведочавати се*; *увиђаји шйю*.

(13) Представљајући себи њену слику, *уверавао сам се* да она и није тако лепа. Пејр. В.

Афиксална имперфективизација основног глагола *уверији*, осим промене вида, унела је и значење учесталости које се преклапа са значењем постепености. Постепеност се реализује и у виду дистрибутивне градуелности процеса, са актантом у семантичкој улози доживљавача и позицији субјекта, са обележјем + хумано.

несвршеност + *вишефазност* *йпроцеса* + *йарийивност* *субјекта*

(РМС 3) КРЗАТИ СЕ 2. *йосйейено* *несйајји од йрења* и *од дуџе уйойребе*, *йрошји се*.

(14) *С временом* и она [бујна коса] *йоче да се крза* на крајевима. Андр. И.

(15) фиг. У борби . . . *све се више крза*, све ниже падао. Пејр. В.

Значење постепености се реализује у виду вишефазности, множине временских секвенци процеса, која може бити организована или линеарно

¹⁰ О задржавању теличних компоненти код имперфективизованих несвршених глагола, типа: *долазији*, *удаваји се*, *рађаји*, којима припада и глагол *йримаји*, добијених од свршених парњака, и о немогућности инфикса да поништавају, укидају теличну компоненту, као лексички енкодирану информацију инхерентно присутну код глагола свршеног вида, в. АШИЋ – СТАНОЈЕВИЋ 2008: 211, 218.

¹¹ О дистрибутивно-кумулятивном значењу префикса *йре-* в. Клалн 2002: 270.

или градуелно, што је сигнализирано одговарајућом одредбом (линеарном *с временом* у пр. 14 и градуелном *све више и више* у пр. 15). Актанти у позицији субјекта имају семантичко обележје + небројиво.

4.2. ГЛАГОЛИ РАДЊЕ

А) + *свршеносћ* + *једнокрајносћ* радње + *једнина* + *йрелазносћ* (+ *резултативносћ*)

(РМС 4) погубити ... сврш. 1. *лицийи живоџа, убиџи, смакнуџи, усмрџиџи.*

(16) Турски [je] цар Мехмед на вјери *йоџубио* босанскога краља. *Том.*

(17) У једном боју *йоџубио [je]* једног турског војника. *Вес.*

Б) + *свршеносћ* + *вишефазносћ* радње + *множина објекатџа (субјекатџа)* + *йрелазносћ* + *сукцесивносћ*

2. а. *изџубиџи једно за друџим, џосџеџено.*

(18) Има родитеља који су *йоџубили* децу далеко од села. *Нуџ.*

(19) *Толики* наши људи доље [у вароши] главе *йоџубиџе*. *Ћоџ.*

Свршени глаголи са значењем радње, као што је глагол *йоџубиџи*, рашчлањиву, сложену ситуацију, па и значење постепености, могу реализовати само под одређеним семантичко-синтаксичким условима, и то ако им семантичку валентност попуњава множина актаната у позицији објекта и/или субјекта. Код глагола *йоџубиџи* валентност попуњава множина објеката. Сложена ситуација се рашчлањује уз истовремену реализацију вишефазности радње и дистрибутивности објеката, при чему је могућа, иако није показана, реализација дистрибутивне кумулативности и сукцесивности, 'лишити живота, усмртити све, једно по једно': *Неџриџаџељ је йоџубио све муџкарџе у селу*. Множина актаната може бити истакнута интензификаторском одредбом, као у пр. 19 одредбом *џолики*.

А) + *свршеносћ* + *вишефазносћ* радње + *множина објекатџа* + *йрелазносћ*

(РМС 4) положити ... сврш. 2. а. *наложџиџи, зайалиџи мноџе ваџре.*

(20) *Одмах йолоџисмо* ватре, те узавре вода, па кувај. *Нуџ.*

Б) + *свршеносћ* + *вишекрајносћ* радње + *йарџиџиџивносћ објекџа* + *йрелазносћ*
б. *сџалиџи, йоџорџи џосџеџено све.*

(21) Кад је оно нападао . . . велик снијег, *йолоџили смо* сву ограду од баште. *Ћоџ.*

Код перфективизованих глагола изведених дистрибутивним префиксом *йо-*, као што је гл. *йолоџиџи*, значење постепености је обавезни пратилац перфектизације, уз истовремену вишефазност радње и множину актаната у позицији објекта, било да је у питању дистрибутивна (пр. 20) или партитивна множина (пр. 21). Пр. 20 показује могућност укидања значења постепености употребом одговарајућег пунктуалног модификатора, у нашем случају прилога *одмах*, и значења вишефазности радње употребом облика аориста, а пр. 21 показује и значење кумулативне партитивности, употребом општег квантификатора *сав*.

+ *свршеносћ* + *вишефазносћ* радње + *множина објекатџа* + *йрелазносћ* + *дистрибуџиџивносћ* (+ *кумулативносћ*)

(РМС 4) поплџачкати ... сврш. *йокрасџи, оџљачкаџи џосџеџено све*, поплџачкати се уз. повр. *меџусобно се оџљачкаџи.*

(22) Исклала се меџу собом војска, исклала се и *йоџљачкала се*. *Њеџ.*

Префикс *йо-*, уз перфективизовање основног глагола са значењем радње и семантичком улогом агенса са обележјем + хумано, уноси значење дистрибутивности и множине објеката / субјеката (*Разбојници су йойљачкали све щйшо су нащли у кући*), што представља основне семантичко-граматичке услове за реализацију значења постепености.

+ *свршеносћ* + *вищекрајносћ* радње + *множина субјеката* + *дисџрибуџивносћ* (РМС 5) ПРОБИТИ СЕ ... *ђ. дойреџи до чеђа йродурући, щиређи се йосџейено.*

(23) Пуцњи су се йробили до ћелије ... мукли и нејасни. Вуј.

Значење постепености овог свршеног глагола реализује се у виду вищекрајности временских секвенци радње и дистрибутивне множине субјеката, и то само у ограниченим семантичко-синтаксичким условима: употребом множине актаната у позицији субјекта.

4.3. ГЛАГОЛИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ОДВАЈАЊА, РАЗИЛАЖЕЊА

А) + *свршеносћ* + *вищекрајносћ* радње + *симулјаносћ* + *бројиво* + *множина субјеката* / *йраваца* + *дисџрибуџивносћ*

(РМС 5) РАЗИЋИ СЕ ... сврш. 1. а. *оџићи на разне сџране (о већем броју лица).*

(24) После вечере *разиће се* народ. Вес.

(25) *Одмах се разиђемо* за својим послом. Пав.

Б) *свршеносћ* + *вищекрајносћ* радње + *симулјаносћ* + *небројиво* + *йарџиџивна множина субјеката* / *йраваца* + *йросџорна локализација*

б. *раџириџи се, расџросџреџи се (о каквој весџи, о каквом џласу и сл.).*

(26) Глас се *йо џраду разиће брзо.* М-И.

(27) Приче о њему *разиђоше се* *йо* *џјелој* Боџи. Маџ.

в. *йосџейено се расџлинуџи, изџубиџи, ищчезнуџи (о диму, мирису и сл.).*

(28) *Пери се сад разиће* тама *исџред очџу.* Ранк.

(29) Вјеровао је, особито док се још *није разицао* пушчани дим *на бојном йољу*, да су Французи *побијеђени.* Крањч. Сџј.

Префикс *раз-*, осим перфективизације, уноси значење дистрибутивности и партитивности у смислу множине учесника ситуације, уз обавезне одредбе просторне или временске локализације.¹² Занимљиво је да се радња одвија симултано а не сукцесивно, како је типично за глаголе са значењем постепености, што омогућава употребу временских одредби пунктуалног типа уз облике презента: *брзо, сад, одмах*, као у пр. 25, 26, 29, или употребу аориста са значењем једнократности радње. Примери показују да би се на местима употребе ових прилога могао употребити и прилог *йосџейено*, као што потврђују и употребу презента и др. глаголских облика осим аориста. Реализацију значења постепености у случају овог глагола обезбеђује јака позиција компоненти множине учесника ситуације, која не подлеже укидању без обзира на синтаксичко-семантичку спојивост овог глагола.

+ *свршеносћ* + *вищекрајносћ* радње, *йроцеса* (+ *йарџиџивна множина објеката* + *небројиво*; + *дисџрибуџивна множина субјеката* + *бројиво*)

(РМС 4) ОЦЕДИТИ (СЕ) *йосџейено, џеђењем или оџицањем ослободиџи се ищчносћи (обично воде).*

¹² И. Клајн за префикс *раз-* истиче значење дељења, разбијања неког скупа, у глаголима типа: *расџавиџи, разбаџаџи* и значење кретања у разним правцима: *разџрабиџи, разићи се, разбеђаџи се* (Клајн 2002: 278).

(30) Наши сокаци [се] оцедише и просушише. Пол. 1957.

(31) фиг. Изгледа да се од живота само . . . оциједи старинска мудрост. Божић.

Префикс *о-* уводи теличност и перфективизацију основног глагола, али не укида компоненте партитивности првовалентног предикативног актанта, које се реализују у основном глаголу и на којима се заснива значење постепености. Ово значење се реализује у условима семантичке ограничености: актанти у семантичкој улози објекта имају семантичко обележје + небројиво, + течно, и у типичним случајевима се не реализују у синтаксичкој структури него у виду метонимијске замене остају за кадром: *Оцедио сам кошуљу / лимун* и сл., а ређе *Оцедио сам воду из кошуље / сок из лимуна* и сл. У синтаксичким условима, показаним у фигуративној употреби, у пр. 31, могућа је реализација овог актанта у позицији субјекта: *Вода се оцедила ...; Сок се оцедио...* и сл., при чему се такође реализује значење постепености типа сукцесивне партитивности.

4.4. ГЛАГОЛИ СА ЗНАЧЕЊЕМ САКУПЉАЊА

+ *несвршеносћ* + *вишефазносћ радње*, *процеса* + *бројиво* / *небројиво* + *множина објеката* / *субјеката* + *кумулятивносћ* (+ *проспирна локализација*)
(РМС 3) КУПИТИ (СЕ) 2. *поистејено се скупили, надомилавати се.*

(32) *Дуžo* мора да се је *купило* у срцу њезину то што сада *врије* и *излијева* се.
Рад. А.

(33) *По долини ... купила се* тешка испарења и лебдела над водама. *Тос. Б.*

Значење постепености заснива се на множини објеката / субјеката са семантичким обележјем актаната + бројиво, или на партитивности ако актанти имају обележје + небројиво и/или у метафоричном значењу + апстрактно. Уобичајене су одредбе места, а интензификаторска одредба типа *дуžo* у пр. 33 сигнализира квантитативну компоненту у значењу постепености.

+ *свршеносћ* + *вишефазносћ радње* + *бројиво* + *множина објеката* / *субјеката* + *кумулятивносћ* (+ *ограниченосћ проспирне локализације*)
(РМС 4) ПОИСКУПЉАТИ (СЕ) *искупили све редом, поискупили; скупили се поистејено на једном мјесцу.*

(34) *Ту се поискупиламо* и чувамо да не би Турци у планину у робље ударили.
Нен. М.

Двоструком префиксацијом у значење основног глагола, осим перфективизације, префиксом *по-* уводе се компоненте дистрибутивности а префиксом *из-/ис-* компоненте кумулативности, што појачава значење постепености, иначе реализовано у основном глаголу *скупили* (се), које подразумева множину објеката / субјеката.¹³ И овде, као и код глагола одвајања, разилажења, обавезна је одредба места са компонентом кумулативности.

+ *свршеносћ* + *вишефазносћ радње*, *процеса* + *бројиво* / *небројиво* + *множина објеката* / *субјеката* + *кумулятивносћ* (+ *ограниченосћ проспирне локализације*)
(РМС 5) СКУПИТИ (СЕ) 2. а. *сабрали набављајући, сичући мало-по-мало, поистејено.*

¹³ О префиксацији глагола са два или више префикса, типа: *поиспадали, испозаборавајући* и о дистрибутивном и дистрибутивно-кумулятивном значењу комбинације префикса *из-/ис-* и *по-* в. Клајн 2002: 286–290.

(35) *Скуйио је стари имйозанйан иметак. Крл.*

Значење постепености може да се реализује и као партитивна множина са компонентом градуелности коју сигнализира интензификатор *имйозанйан* у пр. 35, када семантичку улогу објекта попуњава актант са обележјем + небројиво.

(РМС 5) САБРАТИ СЕ ... 2. *йосйейено се скуйййи у каквој количини (о води).*

(36) *Сабрала се [вода] усред села у велико . . . језеро. Бен.*

Значење постепености заснива се на значењу дистрибутивности, партитивности и множине објеката / субјеката: *Сабрала смо све добровољце; Сабрала смо се да се договоримо* и сл., која уводи префикс *са-*, перфективизујући основни глагол.¹⁴ И сам основни глагол реализује значење постепености, јер се ситуација њим исказана може разложити на множину објеката: *брайи јабуке.*

+ *несвршеносй + вицефазносй йпроцеса + небројиво + йарйййивна множина субјекта / објекта + кумулајивносй (+ йросйорна локализације)*

(РМС 6) ТАЛОЖИТИ ... несврш. 1. *излучивайи, одлажйи, жомилайи као йшалож: таложити муљ (о води). 2. фиг. а. йосйейено скуййайи, жомилайи, сйварайи.*

(37) Ипак су гневни братовљеви говори *йшаложили у Јакову страх. Тил.*

таложити се ... 2. фиг. а. *йосйейено се накуййайи, жомилайи.*

(38) Споро су протицали дани, и после сваког *йшаложила се у Аксињиној души* опора горчина. *Моск.*

(39) Од злобе туђих језичина *йшаложио се у мени жодинама* талог засићења, гађења. *Крл.*

Значење постепености заснива се на множини временских фаза процеса, које се одвијају сукцесивно и на партитивној множини објекта / субјекта са обележјем + небројиво. У метафоричном значењу актанти у овој позицији имају обележје + осећање, расположење. И у једном и у другом случају, као обавезна, јавља се одредба места са кумулативним компонентама. Значење постепености градуелног типа сигнализира употреба одговарајуће одредбе, као у пр. 39 одредба *жодинама*.

5. ЗАКЉУЧАК. На основу ранијег истраживања значења постепености и истраживања спроведеног у овом раду, утврђене су опште семантичко-граматичке карактеристике глагола са значењем постепености, као и најосновније разлике између њих и учесталих глагола.

5.1. Показано је да типично значење постепености реализују глаголи са значењем процеса уз граматичке услове несвршености глаголског вида и множине учесника ситуације. Семантичку валентност ове групе глагола попуњава „сложена ситуација”, која се може реализовати или као рашчлањивост процеса, радње на низ континуираних, сукцесивних фаза или као множина учесника ситуације. Уколико ситуацију није могуће рашчланити на више простих, у било ком наведеном смислу, значење постепености се

¹⁴ За префикс *са-* Клајн истиче социјативно значење (*сасйавйи, сакуйййи*) и дистрибутивно аблативно значење (*скинуйи, свалийи*) (Клајн 2002: 280–281).

не може реализовати, што се може проверити тестом употребе прилога *йосѿейено* уз дати глагол.

5.2. Значење постепености садржи смисао успореног темпа процеса, радње, са компонентама континуираности, дистрибутивности, партитивности и сукцесивности. Квантификаторско значење постепености, као и значење учесталости, засновано је на категоријалном смислу квалитета и количине, што обе групе глагола приближава категорији градуелности. Од четири категорије, карактеристичне за градуелне речи, смисао једне и друге групе глагола реализује се у виду две исте категорије: количине *коѿа*; количине *чеѿа* (предмета, ствари), а по трећој категорији количине ове две групе глагола се међусобно разликују. Глаголи са значењем постепености реализују количину процеса који протиче у времену, док учестали глаголи реализује количину понављања радње, процеса, стања. Тако је за глаголску постепеност карактеристична множина типа вишефазности процеса, радње, а за учесталост множина типа вишекратности радње, процеса. Вишефазност процеса, радње код глагола постепености одвија се континуирано и сукцесивно, што се може интерпретирати прилозима *йосѿейено* и *йосѿуино*, док се значење вишекратности код учесталих глагола одвија испрекидано и са понављањем (више пута, неодређен број пута) радње, процеса, што се може интерпретирати прилозима и прилошким одредбама *чесѿо*, *йовремено*, *више* / *неколико йуиша*. Компоненте фазности у значењу постепености код глагола условљавају локализацију по хоризонталу, „испред”, „иза”, „од”, „до”, што ово значење повезује са глаголским категоријама темпоралности и аспектуалности.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АПРЕСЈАН, ЈУ. Д. *Правила взаимодействия значений. Языковая картина мира и системная лексикография*. Москва: Языки славянских культур, 2006, 110–143.
- АШИЋ, ТИЈАНА, ВЕРАН СТАНОЈЕВИЋ. Могу ли несвршене форме означавати свршеност? Случај српског несвршеног перфекта и француског имперфекта. Милош Ковачевић (ур.). *Српски језик у (кон)тјексту*. Књига 1 (Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са научног скупа). Крагујевац: ФИЛУМ, 2008, 207–219.
- КРЕЧМЕР, АНА. О категоријалном статусу градуалности. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLV/1–2 (2002)*: 29–39.
- КЛАЈН, ИВАН. *Творба речи у савременом српском језику*. Део 1. *Слагање и ѿрефиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уѿбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.
- ПИПЕР, ПРЕДРАГ. О принципу градуелности у лексикографском опису. *Дескриптивна лексикографија сјандардноѿ српскоѿ језика и њене йеоријске основе* (Међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији). Београд – Нови Сад: САНУ – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002, 133–139.
- ПИПЕР, ПРЕДРАГ. Степеновање у граматици и речнику. *Зборник Мајице српске за славистику* 61 (2002а): 59–78.
- ПИПЕР, ПРЕДРАГ и др., *Синѿакса савременоѿ српскоѿ језика. Просѿа реченица* (ред. Милка Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- ПРИРУЧНА ГРАМАТИКА – *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Eugenija Barić i dr. (ur. Zvonimir Diklić). Zagreb: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristku – Školska knjiga, 1979.

- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик. II Синџакса* (Друго издање). Београд: Научна књига, 1974.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик. I Фонетика. Морфологија*. Треће издање. Београд: Научна књига, 1975.
- ШВЕДОВА, Н. Ю. *Местоимение и смysl. Класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства*. Москва: Азбуковник, 1998.
- РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика. I–III*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

Stana Ristić

VERBS WITH THE MEANING OF GRADUALNESS

S u m m a r y

With examples from the six-volume *Dictionary of the Matica srpska*, this paper presents the general semantic-grammatical characteristics of Serbian verbs with the meaning of gradualness, as well as the most basic differences between them and iterative verbs.

It was established that the typical meaning of gradualness is realized by verbs with the meaning of process, with the grammatical conditions of imperfectivity of aspect and the plural of the participants in the situation. The meaning of gradualness includes the sense of a slowed-down tempo of a process or activity, with the components of continuation, distribution, partitiveness and successive-ness. The quantification meaning of gradualness, as well as the meaning of iterativity, is based on the categorial notion of quality and quantity, which makes both groups of verbs similar to the notional category of graduality. Out of four categories characteristic for gradual words, the sense of one and the other group of verbs is realized in the form of the same two categories: the quantity of *who* and the quantity of *what* (objects, things), and in the third category the quantities are mutually different. For the meaning of gradualness, it is the quantity of process which flows in time, and for the meaning of iterativity the quantity of repetition of an activity, process, state. Thus the verb graduality is characterized by the plural of the type of the multi-phase process, activity, and the iterativity by the plural of the type of the repeated activity, process. With the components of phasality, which influence the localization on the horizontal plane, 'in front of', 'behind', 'from', 'to', the meaning of graduality is related to the verb categories of temporality and aspectuality.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
stana.ristic@isj.sanu.ac.rs